

♦ واکاوی بارزترین پیامدهای تعصب و قومیت گرایی در دانشگاه‌ها

مهدی اکبرنژاد^۱
محمد تابان^۲
فرشته دارابی^۳

چکیده

هدف: این پژوهش درصدد بررسی واکاوی بارزترین پیامدهای تعصب و قومیت گرایی در دانشگاه‌ها است. **روش:** این پژوهش با روش کتابخانه‌ای- اسنادی به تحلیل محتوای کیفی انجام گرفته است. **یافته‌ها:** آثار و پیامدهایی مانند از بین رفتن اتحاد و انسجام، انحراف از عدالت، فقدان ایمانی، تفکر انحصار طلبی و برتری، سد راه علم و ... باعث به وجود آمدن محیطی ناراضی، آشفته، متفرق، بی‌انگیزه، فقدان خود اکتایی در دانشگاه اسلامی می‌شوند که در چنین محیطی، قومیت گرایی در بین افراد آن رواج پیدا خواهد کرد. **نتیجه‌گیری:** یافته‌های تحقیق حاضر نشان می‌دهد که قومیت گرایی در دانشگاه اسلامی نه تنها در سرنوشت دانشگاه تأثیر دارد و نظام دانشگاه اسلامی را مختل می‌سازد؛ بلکه در سرنوشت کشور نیز تأثیر مستقیم می‌گذارد و باعث عدم رشد و پیشرفت کشور خواهد شد. در نهایت تنها چیزی که عاید دانشگاه و به تبع آن جامعه می‌شود چندگانگی، اختلاف و تفرقه‌ای است که تنها ثمره‌اش رکود نیروی فعال و خلاق جامعه است.

واژگان کلیدی: قومیت گرایی، قرآن کریم، دانشگاه اسلامی و تعصب.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

♦ دریافت مقاله: ۹۲/۰۸/۱۳؛ تصویب نهایی: ۹۳/۰۳/۲۰.

۱. دکترای علوم قرآن و حدیث؛ دانشیار دانشگاه ایلام.

۲. دکترای مدیریت؛ استادیار دانشگاه ایلام.

۳. دانشجوی دکترای علوم قرآن و حدیث؛ دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسئول) / آدرس: ایلام، خیابان پژوهش، دانشگاه ایلام، دانشکده الهیات / شماره: ۰۸۴۱۲۲۲۷۰۱۴ / Email: fereshteh_darabi81@yahoo.com

الف) مقدمه

بعضی از خصایص و ویژگی‌ها، عامل مهمی در دور شدن انسان از اعتدال می‌باشند. این خصلت‌ها جدای از آن که در منش و رفتار فرد تأثیر می‌گذارند در بینش و نگرش وی نیز تأثیر بسیار زیانباری را به جا می‌نهند؛ به گونه‌ای که شخصیت فرد را از سلامت و کمال فطری دور می‌گردانند. یکی از این خصلت‌ها؛ خصلت و رذیلت قوم‌گرایی و تعصب است. این درحالی است که؛ در بینش و نگرش قرآن کریم، همه انسان‌ها با همه اختلافات ظاهری از یک نفس واحد و یگانه‌ای آفریده شده‌اند و اختلافات ظاهری ناشی از عوامل بیرونی و در راستای اهداف خاصی هستند. قرآن کریم درباره گوهر واحد انسانی می‌فرماید: «الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»^۱ (نساء/۱۷). در تفسیر آیه شریفه گفته شده: امتیازات و افتخارات موهومی که هر دسته‌ای برای خود درست کرده‌اند؛ از قبیل امتیازات نژادی، زبانی، منطقه‌ای، قبیله‌ای و مانند آن که امروز منشأ هزار گونه گرفتاری در جامعه‌هاست، در یک جامعه اسلامی نباید وجود داشته باشد. چه اینکه همه از یک اصل سرچشمه گرفته و فرزندان یک پدر و مادرند و در آفرینش از یک گوهرند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳: ۲۴۵). خداوند متعال در جایی دیگر این اختلافات را ظاهری معرفی نموده که هیچ‌گونه دلیلی بر رحجان و برتری افراد نمی‌باشند. به استناد آیه شریفه: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقْوَمُ»^۲ (حجرات/۱۳).

به این ترتیب، قلم سرخ بر تمام امتیازات ظاهری و مادی کشیده شده، و اصالت و واقعیت را به مسأله تقوا، پرهیزکاری و خدا ترسی داده شده است. از منظر قرآن کریم همه انسان‌ها صرف نظر از اختلافات ظاهری، زبانی، رنگ، ملیت، دین و فرهنگ از حقوق برابر برخوردارند و هیچ‌گونه تمایز و امتیازی میان مردمان جز به تقوا نیست (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۲: ۱۹۸). ولی با این وجود برخی افراد این اختلافات ظاهری را اساس کار خویش قرار داده و در رفتار و برخوردشان در اجتماع از این‌ها سود می‌جویند. این خصلت اگر در بین دانشگاهیان که چراغ هدایت مردم، سرچشمه علم و دانایی و اساس و شالوده یک ملت هستند؛ رواج پیدا کند و ایشان عامل به قول خود نباشند و باطنشان با ظاهرشان در تضاد باشد، تأثیرات سوء این رذیله اخلاقی و اجتماعی به مراتب بیش‌تر و جبران‌ناپذیرتر خواهد بود. مؤید این مطلب روایت‌های علوی است که حضرت بارها به این مسئله توجه داشتند. به عنوان مثال از ایشان روایت شده: «زَلَّةُ الْعَالِمِ كَأَنْكِسَارِ السَّفِينَةِ تُغْرَقُ وَ تُغْرَقُ» لغزش عالم همچون شکستن کشتی است که غرق می‌شود و غرق می‌کند. (ابن ابی

۱ «شما را از «نفس واحدی» آفرید.»

۲ «ای مردم، ما شما را از مرد و زنی آفریدیم، و شما را ملت و قبیله قبیله گردانیدیم تا با یکدیگر شناسایی متقابل حاصل کنید. در حقیقت ارجمندترین شما نزد خدا پرهیزگارترین شماست.»

واکاوی بارزترین پیامدهای تعصب و قومیت‌گرایی در دانشگاه‌ها ♦ ۳۵۵

الحدید، ۱۴۰۴، ج ۲۰: ص ۳۴۳). هم‌چنین در روایت دیگری نیز از ایشان نقل شده: **زَلَّةُ الْعَالِمِ تُفْسِدُ عَوَالِمِ** «لغزش عالم، عوالمی را به فساد و تباهی می‌کشد.» (آفا جمال خوانساری، ۱۳۶۶، ج ۴: ۱۰۹).

از همین روی بر تحصیل کرده‌ها خیلی لازم است که این اصول را حفظ کنند و خود را کاملاً از این مفاسد میرا گردانند تا هم خود اصلاح شوند و هم جامعه را اصلاح کرده باشند. به این ترتیب سخن و عمل آن‌ها مؤثر می‌گردد و پند آن‌ها در قلوب موقعیت پیدا کند؛ زیرا طبق آموزه‌های ثقلین فساد عالم موجب فساد امت می‌شود. یکی دیگر [از] جهات قباحت و وقاحت این خصلت در اهل علم به خود علم است؛ زیرا که این عصبیت خیانت به علم و حق ناشناسی از آن است. کسی که حامل بار امانت علم گردید و مخلف به این خلعت شد، باید حفظ حرمت آن را بنماید. آن را صحیح و سالم به صاحبش تحویل دهد.

این مسئله تا جایی حائز اهمیت است که حضرت امام خمینی (ره) به این قشر از جامعه نهایت توجه را داشته و ایشان در جمع دانشجویان آنان را این‌چنین مورد خطاب قرار داده است: شما جوانان تحصیل کرده، مردان آتیه و فردا و رجال و شخصیت‌های آینده اجتماع هستید؛ باید بهوش و بیدار باشید و با تمامی عوامل عقب افتادگی و تفرق و ذلت ملت‌های خود مبارزه کنید (امام خمینی (ره)، ۱۳۷۸، ج ۲: ۱۷۷).

دانشگاه از جمله سازمان‌ها و نظام‌هایی است که محیطش باید از این خصلت مبرا باشد؛ زیرا افتخار عمومی هر کشوری وابسته به آنان است، و تعلق به گروه و قوم خاصی ندارند. از طرف دیگر تحصیل کرده‌ها و دانشگاهیان باید سمت راهبری تحولات اجتماعی را بر عهده گیرند، در قبال مشکلات و مسائل اجتماعی و تحولات، جامعه را به سوی آینده‌ای بهتر و روشن‌تر هدایت کنند؛ چرا که محیط دانشگاه باید محیطی علمی و منطقی باشد نه جولان‌گاه اندیشه‌های تعصبی و قومیت‌گرایی که افراد را از اهداف و آرمانش دور سازد.

این مسئله در طول تاریخ دین اسلام نیز مورد تأکید آموزه‌های اصیل این دین عظیم الشان قرار گرفته است و تا جایی حائز اهمیت است که پیامبر بزرگ اسلام در این باره می‌فرماید: «هر کسی که در دلش به اندازه دانه‌ای خردل از عصبیت (تعصب قبیله‌ای) باشد خداوند او را در روز قیامت همراه اعراب زمان جاهلیت محشور می‌کند (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵: ۸۶۷).

در این پژوهش پس از مروری بر پیشینه تحقیق و تعریفی از معنای قوم و تعصب، مهم‌ترین پیامدهای تعصب و قومیت‌گرایی در دانشگاه‌ها با رویکردی بر قرآن و حدیث مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

ب) پیشینه تحقیق

بررسی پیشینه تحقیق از طریق مدارک و مستندات، مقالات علمی و سایت‌های اطلاع‌رسانی، نشان داد درباره قوم‌گرایی در قرآن تحقیقات زیادی صورت گرفته که هر کدام از جنبه خاصی به موضوع نگریسته و اقوام متفاوت را مورد تحلیل و بررسی قرار داده اما این خصلت، هیچ‌گاه در سازمان خاصی بخصوص نظام

آموزشی و دانشگاهی بصورت کیفی و تکیه بر آموزه‌های دینی، مورد بررسی قرار نگرفته است. به عنوان نمونه:

کوهی (۱۳۹۱) پایان نامه خود را با عنوان «نگرش قرآن و حدیث به قبیله و قبیله‌گرایی» با راهنمایی دکتر مهدی اکبرنژاد در دانشگاه ایلام دفاع کرده است. در این پژوهش به جایگاه قبیله و قبیله‌گرایی در قرآن و روایات، عوامل و زمینه‌های بروز قبیله‌گرایی و در نهایت به آثار و پیامدهای قبیله‌گرایی در بعد فردی و اجتماعی پرداخته است.

قادر زاده و شفیعی‌نیا (۱۳۹۱) مقاله‌ای با عنوان «تأثیر ساختار اجتماعی بر قوم‌گرایی دانشجویان» در شماره ۵۹ مجله علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی منتشر کرده است. در این پژوهش وضعیت قوم‌گرایی دانشگاه‌های شهر سنندج به عنوان پژوهش پیمایشی انجام شد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که متغیرهای سابقه دانشجویی، یادگیری تعاملی، تعاملات اجتماعی و روابط انجمنی اثرات مؤثر و کاهش دهنده‌ای بر قوم‌گرایی داشته و در مجموع ۴۰ درصد قوم‌گرایی دانشجویان را تبیین می‌کنند.

مهری کارنامی (۱۳۸۸) مقاله‌ای با عنوان «آسیب شناسی تأثیر قومیت‌گرایی بر امنیت ملی» در شماره ۱۹ مجله حصون منتشر کرده است. این پژوهش علل بروز ناآرامی و اغتشاش در مناطق قومیت‌نشین در بعد داخلی و خارجی با محوریت پنج حوزه اصلی اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و امنیت (داخلی) و تحریکات قومی و قبیله (خارجی) مورد بررسی و کنکاش قرار داده است.

بر این اساس مقاله آقایان قادر زاده و شفیعی‌نیا تنها پژوهش قوم‌گرایی است که بصورت میدانی و در سطح دانشگاه‌های سنندج صورت گرفته است و پژوهش‌های دیگری که در این رابطه انجام شده در محیط خارج از دانشگاه است. در صورتی که پژوهش حاضر به آثار و پیامدهای قوم‌گرایی در دانشگاه‌ها پرداخته است و نکته حائز اهمیت پژوهش حاضر با استناد بر آموزه‌های اصیل دینی است؛ که سعی شده مدل کلی برای تمامی دانشگاه‌ها ارائه گردد.

ج) مفهوم شناسی

۱. تعصب

واژه تعصب از لفظ عصب گرفته شده و به معنا و مفهوم آن است که شخص نسبت به چیزی واکنش‌های عاطفی و احساسی به دور از هر گونه معیار عقلانی و عقلایی داشته باشد (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۲: ۱۲۲). در حقیقت احساسی قوی، شدید و عاطفی است که بر گرفته از وابستگی شدید به امری می‌باشد (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۸: ۱۴۳). این واژه در امور چندی چون امور اعتقادی و معرفتی به کار می‌رود؛ اما کاربرد اصلی و اصطلاحی آن که در این نوشتار نیز مورد نظر می‌باشد، در مسائل خانوادگی و خویشی است.

واکاوی بارزترین پیامدهای تعصب و قومیت‌گرایی در دانشگاه‌ها ۳۵۷

بنابراین تعصب خصلتی است که شخص را به حمایت بی‌چون و چرا از خانواده و خویشان چه ظالم باشند و چه مظلوم و ادار می‌سازد (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۹: ۲۳۳). البته این تعصب تنها نسبت به خویشان نزدیک نیست؛ بلکه گاه نسبت به قوم و قبیله و یا کشور و یا نژاد و یا فرهنگ و زبان نیز می‌تواند تحقق یابد.

۲. قوم

قوم به معنای؛ گروه و ملت است (شوشتری، ۱۳۷۴: ۳۴۷). در کتاب مفردات فی غریب القرآن این چنین آمده است: قوم در اصل گروهی از مردان غیر از زنان گفته می‌شده است (راغب اصفهانی، ۱۳۷۵، ج ۳: ۲۷۸)، ولی گاهی زنان نیز داخل قوم به تبعیت محسوب می‌گردند؛ زیرا قوم هر پیامبر شامل مردان و زنان است، جماعت مردان را بدین جهت قوم گفته‌اند که آن‌ها قائم و متصدی به کارهای مهم‌اند. در اکثر آیات قرآن کریم هر کجا به قوم اشاره شده مردان و زنان با هم اراده شده است (قرشی، ۱۳۷۶، ج ۶: ۶۸). به عنوان نمونه خداوند در (بقره/۱۱۸) فرموده:

«قَدْ تَبَيَّنَّا آيَاتِ الْقَوْمِ يُوقِنُونَ»^۱

بدین جهت راغب اصفهانی گفته: در تمام قرآن از قوم مردان و زنان اراده شده‌اند و حقیقت آن برای مردان است (راغب اصفهانی، ۱۳۷۵، ج ۳: ۲۷۸).

در عرف جامعه‌شناسی قوم به گروهی از مردم می‌گویند که زبان واحد، دین و مذهب واحد، فرهنگ واحد، سرزمین واحد و خصوصیات جسمانی نزدیک به هم دارند، و همین مشترکات و وحدت‌ها هر قومی را از قومیتی دیگر جدا می‌کند (اشرفی، ۱۳۹۱، ش ۱۸: ص ۱۳۳).

از اصطلاحات مشابه و هم‌خانواده قوم که در بعضی موارد جایگزین یکدیگر می‌گردند؛ می‌توان به واژه‌های: قبیله، عشیره، فامیل، خویشاوندان و... اشاره نمود. به دلیل رعایت اختصار از شرح و توضیح این مفاهیم خودداری می‌شود.

اهمیت دانشگاه اسلامی

دانشگاه اسلامی از منظر امام (ره)، جایگاه والا دارد؛ ایشان می‌فرمایند: «دانشگاه اسلامی در درجه اول، مأمور به تربیت انسان الهی است و این رسالت بدون تأکید بر بُعد تزکیه نفسانی محقق نمی‌شود... خودباوری و خوداتکالی علمی و فرهنگی از لوازم اساسی تحقق استقلال جامعه اسلامی است و دانشگاه در تأمین آن نقش اصلی را به عهده دارد» (امام خمینی، ۱۳۷۶: ۱۰).

^۱ «ما نشانه‌ها [بی‌خود] را برای گروهی که یقین دارند، نیک روشن گردانیده‌ایم.»

همچنین ایشان در بیان اهمیت دانشگاه اسلامی می‌فرمایند: «دانشگاه یک کشوری اگر اصلاح شود، آن کشور اصلاح می‌شود؛ برای اینکه کسانی که در رأس امور اجرایی و قانون‌گذاری یا قضاوت واقع می‌شوند، این دانشگاهیان و روحانیون می‌باشند. بنابراین، با اصلاح این دانشگاه، امور کشور اصلاح می‌شود و با انحراف دانشگاه، کشور منحرف می‌شود. حتی اگر یک استاد هم منحرف باشد، ممکن است اثرش برای یک کشور چشمگیر باشد و جمعی از جوانان را منحرف کند و در دراز مدت یک غائله‌ای بزرگ درست شود. شما توجه داشته باشید کسانی که می‌خواهند همه چیزها را از بین ببرند در همه جا فعالیت می‌کنند، خصوصاً در دانشگاه؛ برای اینکه اگر دانشگاه در خدمت غرب باشد، کشور در خدمت غرب است. بنابراین، دانشگاه باید به وسیله افراد متعهد اداره شود.» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۵: ۲۵۹).

د) روش تحقیق

تحقیق حاضر یک پژوهش کیفی از نوع تحلیل محتوا است. روش جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش شامل مطالعات کتابخانه‌ای - اسنادی به تحلیل محتوای کیفی انجام گرفته است. در مطالعات کتابخانه‌ای - اسنادی، آیات و روایاتی که در برگیرنده مفاهیمی هستند که آثار و پیامدهای تعصب و قوم‌گرایی را مشخص و معرفی نمودند؛ توسط پژوهشگران استخراج گردیده و برای تجزیه و تحلیل اطلاعات بدست آمده و مشاهده این آثار در محیط‌های آموزشی و دانشگاهی از روش تجزیه و تحلیل تم استفاده شد. در این روش پس از مطالعه دقیق متون پیاده شده از متن، مفاهیم حاصل از آن استخراج گردیده و به هر کدام یک کد اختصاص داده شد. سپس مفاهیم مشابه شناسایی گشته و با ترکیب آنها تم‌های فرعی تدوین گردید. جدول زیر حاوی مثال‌هایی از مفاهیم شناسایی شده در متن پیاده شده یک نمونه متون است. همچنین تم‌های فرعی اختصاص یافته به این مفاهیم نیز در جدول شماره ۲ قابل ملاحظه می‌باشد. چنین اقدامی برای همه متن‌ها انجام شده و در صورت وجود گویه‌هایی با مضامین مشابه در متن‌های قبلی از کدهای قبلی استفاده گردید. سپس بر اساس تمامی تم‌های فرعی شناسایی شده در کل متن‌ها، دسته‌بندی کلی تری انجام گرفته و تم‌های اصلی با استفاده از متون اصیل دینی مورد بررسی قرار گرفته است. بر این اساس پژوهش حاضر به بررسی واکاوی بارزترین پیامدهای تعصب و قومیت‌گرایی در دانشگاه‌ها پرداخته است.

بررسی صحت و موثق بودن نتایج تحقیق

به منظور سنجش کفایت فرایند تحقیق و کسب اطمینان از کیفیت داده‌ها و تفسیرهای صورت گرفته، ترکیبی از معیارهای ارزیابی تحقیقات تفسیری^۱، شامل اعتمادپذیری^۲، انتقال‌پذیری^۳، اتکاپذیری مورد استفاده قرار گرفت. جدول شماره ۱ نحوه استفاده از این معیارها را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۱. ارزیابی اتکاپذیری یافته‌های حاصل از تحقیق

معیار و تعریف	شرح و نتیجه گیری
اعتماد پذیری: میزان که نشان می‌دهد نتایج حاصل از تحقیق تا چه حد نماینده داده‌ها	۴ ماه بررسی متون دینی و مطالعه نظری و همچنین ایجاد هماهنگی در تفسیر متون
انتقال پذیری: میزان که امکان به کارگیری یافته‌های تحقیق را در موقعیت‌های مشابه دیگر نشان می‌دهد.	انجام نمونه‌گیری نظری و همچنین کفایت اطلاعات جمع آوری شده و اعلام نظر ناظرین حاکی از آن است که خواننده می‌تواند امکان انتقال‌پذیری یافته‌ها به موقعیت‌های مشابه دیگر را مورد ارزیابی قرار دهد. و نهایتاً مفاهیم استخراج گردید.
اتکاپذیری: میزان که انحصار یافته‌ها به زمان و مکان را نشان می‌دهد؛ ثبات در تبیین‌های صورت گرفته.	متون بررسی شده کفایت لازم را داشته و محقق توانسته تجربیات لازم را کسب نماید.
تطابق: میزان که نشان می‌دهد یافته‌ها با ساختار ذهنی افراد نسبت به پدیده‌ی مورد بررسی تطبیق دارد.	تحقق معیارهای اصلی پژوهش حاصل گردید. و مقوله‌ها کنترل و پالایش شدند.
قابل فهم بودن: میزان که نشان می‌دهد نتایج تحقیق تا چه حد نمایان‌گر جهان واقعی مصاحبه‌شوندگان است.	یافته‌های تحقیق در اختیار ۳ تن از صاحب‌نظران قرار گرفت. و دیدگاه یکسانی ارائه دادند.
عمومیت: میزان که نشان می‌دهد یافته‌ها ابعاد مختلف پدیده‌ی مورد بررسی را در خود جای داده‌اند.	باز بودن فضای مطالعه و امکان بهره‌برداری از متون مختلف، و داشتن زمان کافی.

ه) یافته‌های تحقیق

با توجه به تجزیه و تحلیل‌های انجام شده، آثار و پیامدهای تعصب و قومیت گرایی در قالب ۷ تم اصلی و ۱۰ تم فرعی به صورت زیر قابل ملاحظه می‌باشد:

1. Interpretive Research
2. Credibility
3. Transferability

جدول شماره ۲ یافته‌های تحلیل کیفی

تم‌های اصلی	تم‌های فرعی	مفاهیم
از بین رفتن اتحاد و انسجام	۱- ایجاد درگیری ۲- کینه ورزی ۳- تفرقه و پراکندگی	پراکندگی، نفاق، چند دستگی، عدم همکاری، حزب حزب و گروه گروه شدن افراد، ایجاد حسادت و کینه، سستی، ضعف، شکست در برابر دشمنان و رقیبان و از بین رفتن امنیت
انحراف از عدالت	۱- نابرابری ۲- تضییع حقوق دیگران	تبعیض و ضایع شدن حق و حقوق افراد و یا گروه‌های گوناگون به علل نژادی، مذهبی، سیاسی، جنسیتی
حق ناپذیری	۱- عدم ایمان ۲- جمود فکری ۳- حق‌گریزی ۴- عدم کمال‌گرایی	تحجر عقلی، قلبی و تحجر در موضع عملی و رفتاری، عدم پذیرش حق حقیقت، عدم گرایش به کمال و سعادت، نادیده گرفتن رضایت خداوند، دور شدن از امور معنوی
تفکر انحصار طلبی و برتری	۱- حس خودخواهی ۲- تعصب و جمود فکری ۳- روزمرگی ۴- عدم خلاقیت ۵- عدم مسئله محوری	برتر دانستن اندیشه، اقدامات و نظریات قوم، گروه و حزب خاصی، محدود و تنگ شدن اندیشه‌ها در نظر نگرفتن هوش اجتماعی، تفکر خلاق، هوش هیجانی، روحیه نوآوری و کارآفرینی، هدف‌مداری، روحیه جستجوگری و کنجکاوی و پرسشگری، مهارت جمع‌آوری اطلاعات، ذهن ساختاریافته، تفکر انتقادی، تفکر سیستمی
سد راه علم	۱- جهل و ناآگاهی ۲- بیگانگی واقعی ۳- فساد فکری	ندانستن و نداشتن معلومات کافی، دست نیافتن به واقعیت‌های خارجی، شکوفایی انسانیت، ایجاد مفاسد فردی و اجتماعی
۶. ناشایسته‌گرایی	۱- عدم توجه به تخصص و سواد	عدم در نظر گرفتن، نوع دانش فرد، آموزش، مطالعات، تجربه، مهارت‌های همچون: تحقیق و پژوهش، داشتن اطلاعات، مهارت ایجاد تغییر و بهبود شرایط
	۲- عدم توجه به ویژگی‌های شخصیتی مطلوب	در نظر نگرفتن ایمان، فرهیخته بودن و با تقوا بودن، آزاداندیشی، صداقت، سلامت جسمی و روانی، انگیزه برای یادگیری، مهارت مکالمه، روحیه جستجوگری و کنجکاوی و پرسشگری،
	۳- عدم توجه به فرهنگ کاری مطلوب	عدم در نظر گرفتن وجدان کاری، رعایت ارزش‌های اخلاقی، مسئولیت‌پذیری، عملگرایی بودن در محیط‌های کار، مهارت کار در بسترهای مختلف فرهنگی، مهارت مذاکره
سد راه شناخت	۱- عدم درک حقایق ۲- انسداد اندیشه ۳- نداشتن مهارت ادراکی	جابجایی کردن تصورات نادرست به جای تصورات درست، از بین رفتن آگاهی، پرده افکندن بر عقل و بینش افراد، از بین رفتن قدرت درک و داوری عمیق،

تفسیر مطالب جدول فوق

پس از سال‌ها تجربه، اندیشمندان به این نتیجه رسیده‌اند که اگر ملتی بخواهد در اقتصاد، فرهنگ، سیاست و ... پیشتاز باشد و در عرصه رقابت عقب نماند، باید از نیروی انسانی متخصص، متعهد، خلاق و با انگیزه بالا

واکاوی بارزترین پیامدهای تعصب و قومیت‌گرایی در دانشگاه‌ها ♦ ۳۶۱

برخوردار باشد. از دغدغه‌های مهم کشورهای موفق جهان، گردآوری سرمایه انسانی فرهیخته و متخصص دانشگاهی است که قادر به ایجاد تحول در آموزش عالی کشور می‌باشد. اما گاهی از مواقع، برخی از خصلت‌ها مانند قوم‌گرایی باعث تفرقه و اختلاف در بین این قشر مهم و سرنوشت‌ساز می‌گردد که پیامدها و آثار عمیق و گاه جبران‌ناپذیر در دانشگاه بوجود می‌آورد. در این قسمت، با بررسی و تفسیر یافته‌ها با تکیه بر آموزه‌های اسلام پرداخته می‌شود؛ که عبارتند از:

۱. از بین رفتن اتحاد و انسجام

نخستین پیامد ناگوار، قوم‌گرایی پراکندگی است. اگر جامعه‌ای یا سازمانی از مجموع اقوام و گروه‌های تشکیل شده باشد که تعصب در بین آنها حرف اول را بزند، هیچگاه یکدیگر را قبول نداشته و به تبع آن انسجام و اتحاد در بین آنها رخ نخواهد داد. مؤسسات آموزشی و دانشگاهی نیز از این قبیل مستثنی نیستند. با ایجاد تعصب بین اقوام مختلف، گروه‌ها و احزاب گوناگون دانشگاهی، وحدت و همبستگی آن‌ها از بین می‌رود. قرآن کریم در این باره مثال قوم یهود که بر اثر تعصب، مسیحیان را بی‌موقعیت می‌شمردند و مسیحیان یهود را بیان نموده است. طبق آیه شریفه: «وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ»^۱ (بقره/۱۱۳)

در تعالیم دینی، اصطلاحاتی مانند: امت، امت واحده، الفت، برادری دینی، وحدت اسلامی و ... به کار رفته است که این مفاهیم به طور مستقیم بر اهمیت وحدت در جامعه و سازمان دلالت دارند. قرآن کریم با توصیه به اعتصام به حبل الله و نهی از تفرقه، به الفت، برادری و مودت در سایه نعمت اسلام که مبنای اتحاد و همبستگی میان مردم است اشاره می‌کند و می‌فرماید: «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا»^۲ (آل عمران/۱۰۳)

تعصب در بین دانشگاهیان آغاز تفرقه و پایان اتحاد است. اگر استدلال اهل نظر مورد توجه قرار نگیرد و در تصمیم‌گیری‌ها از فکر ایشان استفاده نشود، قطعاً وحدت حاصل نخواهد شد و این ضایعه بزرگی خواهد بود. به همین جهت می‌باشد که دشمنان می‌کوشند؛ بین افراد در محیط دانشگاه تعصب منفی را رواج دهند. با ایجاد تعصب مذموم بین احزاب و اقوام مختلف وحدت را از بین می‌برند. در نتیجه محیط را برای پیشبرد اهداف شوم خویش مهیا می‌سازند.

۱ «و یهودیان گفتند: «ترسایان بر حق نیستند.» و ترسایان گفتند: «یهودیان بر حق نیستند.»

۲ «و همگی به ریسمان خدا چنگ زنید، و پراکنده نشوید.»

۲. انحراف از عدالت

انحراف از عدالت و مخالفت با آن از مهم ترین آثار مخرب تعصبات از دیدگاه قرآن کریم است؛ زیرا بسیاری از مخالفت‌های مردم با عدالت و تحقق آن در جامعه به سبب تعصبات ایشان نسبت به خویشان، اقوام و نژاد می‌باشد تا جایی که این مسئله در قرآن کریم بارها نکوهش شده است. در آیه شریفه ذیل خداوند متعال خطاب به کسانی که ایمان آورده‌اند، می‌فرماید: «أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ آَلَا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ» (مانده ۸) علامه طباطبائی در تفسیر آیه شریفه آورده‌اند: نباید کینه‌ها و عداوت‌های قومی و تصفیه حساب‌های شخصی مانع از اجرای عدالت و موجب تجاوز به حقوق دیگران گردد؛ زیرا عدالت از همه اینها بالاتر است و باید در تمام مراحل زندگی به حق شهادت بدهید و عدالت را رعایت کنید هر چند که بر خلاف نفع شخصیتان و یا منافع پدر و مادران و یا خویشاوندانتان باشد (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۴: ۳۰۰).

بر همین اساس از مسائلی که موجب بدبین شدن افراد جامعه، نسبت به نظام دانشگاهی می‌شود، قومیت گرایی، تبعیض بین خویشاوندان و دیگران در بدست آوردن پست، مقام و تحصیل افراد است. البته این مسأله در دانشگاه‌های کشورهای اسلامی که براساس اجرای عدالت پی ریزی شده اهمیت بیش تری دارد؛ چون انتظارات مردم در چنین جامعه‌ای بیشتر از جوامع دیگر است. از این رو، بی عدالتی در این گونه جوامع بسیار سریع‌تر موجبات تنفر و بدبینی را فراهم می‌گرداند و پایه‌های نظام آموزشی را به لرزه در می‌آورد.

حضرت علی (علیه السلام) با برخورد قاطع و عادلانه خود با برادرش عقیل که متقاضی سهم بیش تری از بیت المال بود، راه مبارزه با هواهای نفسانی که در برخورد با برادرش عقیل عدالت را به مسئولان سازمان‌ها و نظام‌ها یاد دادند. که همان یادآوری عذاب روز قیامت است؛ حضرت علی (علیه السلام) با داغ کردن برادرش، به او فهماند، اگر تو طاقت آتش دنیایی را نداری، چه طور من طاقت آتش خشم الهی را داشته باشم؟ و حال این که این دو قابل قیاس نیستند (نهج البلاغه/خطبه ۲۲۴).

سیاست‌های ناعادلانه مبتنی بر قومیت گرایی در نظام دانشگاهی می‌تواند در شرایط و طریقه تحصیل، حقوق و مزایا، توزیع ناعادلانه کار و ... منظور گردد. سیاست‌های نسنجیده، خط مشی‌های ناعادلانه و تبعیضات ناروا در محیط کار از عواملی هستند که موجب استرس، فقدان انگیزه، پایین آمدن روحیه و دلسردی در بین دانشگاهیان می‌گردد. تحقیقی که در یکی از دانشگاه‌ها انجام گردید از بین ۲۸ عامل استرس زا، عامل تبعیض در محل کار با میانگین ۳/۶۴۳ از ۵ و با رتبه ۲، درجه عامل استرس زای زیاد شناسایی گردید. برای حل این مشکل می‌توان با تربیت و گزینش نیروهای کارآمد و ارزشی و تدوین مقررات و قوانین جامع

۱ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، برای خدا به داد برخیزید [و] به عدالت شهادت دهید، و البته نباید دشمنی گروهی شما را بر آن دارد که عدالت نکند. عدالت کنید که آن به تقوا نزدیکتر است، و از خدا پروا دارید، که خدا به آنچه انجام می‌دهید آگاه است.»

واکاوی بارزترین پیامدهای تعصب و قومیت‌گرایی در دانشگاه‌ها ۳۶۳

و اجرای سیاست‌های عادلانه، سازمان را به نحو مطلوبی اداره نمود (طبرزدی - روزنامه دنیای اقتصاد - شنبه ۱۲ شهریور-۱۳۸۴).

به این ترتیب از آثار قومیت‌مداری، ایجاد زمینه بی‌عدالتی و تبعیض نسبت به سایر اقوام و ملیت‌هاست. قومیت باعث ایجاد پیوند عاطفی قوی بین افراد یک قوم می‌گردد. این پیوند اگر مهار نشود، انگیزه نیرومندی برای حمایت بی‌چون و چرا از افراد قوم را در انسان پدید می‌آورد. امری که ناگزیر به سلب حق دیگران یا نادیده گرفتن شایستگی‌ها و صلاحیت‌های آنان می‌انجامد. در این صورت علم و دانش افراد غیر بومی و خارج از قوم خویش را قبول ندارند تا جایی که پیشرفت‌های علمی آنان را نادیده می‌گیرند که باعث می‌شود حق این افراد ضایع گردد. امام سجاد(ع) نیز ظلم و تبعیض را از پیامدهای تعصب و قوم-گرایی دانسته و فرموده است: «عصبیتی که صاحبش به سبب آن گنه‌کار است؛ این است که کسی به سبب آن افراد بدکار از قوم خود را از نیکان قوم دیگر بهتر بداند، ولی تنها دوست داشتن بستگان به معنای عصبیت نیست، بلکه کمک کردن به بستگان برای ظلم و ستم به دیگران از جمله عصبیت است» (فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ج ۵: ۸۶۸).

۳. حق‌ناپذیری

ممانعت از ایمان آوردن، ازدیگر آثار تعصبات کورکورانه است. شخص، هنگامی که در برابر حق، تنها با توجه به تعصبات قومی و قبیله‌ای موضع‌گیری می‌کند؛ نمی‌تواند در قلب خویش به حق ایمان آورد. به این معنا که حتی اگر حق را بشناسد، تعصبات نژادی نمی‌گذارد که آن حق به شکل ایمان در جاننش نفوذ کند. از این رو قرآن تعصبات را عامل و سدی در برابر ایمان آوری مردم متعصب می‌شمارد. قرآن کریم تعصبات را عامل اصلی عدم ایمان آوری عرب‌ها به قرآن و توحید پیامبر(ص) برمی‌شمارد. آیات بسیاری به این مسئله تأکید داشته و بارها به آن اشاره کرده‌اند.^۱ به عنوان نمونه آیه شریفه: «وَ إِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كُنَّا آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ»^۲ (بقره/۱۷۰) هم‌چنین زمانی که آموزه‌های اهل بیت عصمت و طهارت (ع) مورد تحقیر و بررسی قرار داده می‌شوند به کرات از پیامدهای مهم تعصب و قوم‌گرایی، بی‌ایمانی مشاهده می‌شود. به عنوان نمونه از امام

۱. برای مطالعه بیشتر تر به آیات شریفه ذیل مراجعه شود: (یونس / ۷۸ ؛ انبیاء / ۵۳-۵۲ ؛ شعراء / ۱۹۹-۱۹۸)

۲. « و چون به آنان گفته شود: «از آنچه خدا نازل کرده است پیروی کنید» می‌گویند: «نه، بلکه از چیزی که پدران خود را بر آن یافته‌ایم، پیروی می‌کنیم.» آیا هر چند پدرانشان چیزی را درک نمی‌کرده و به راه صواب نمی‌رفته‌اند [باز هم در خور پیروی هستند و مثل [دعوت‌کننده] کافران چون مثل کسی است که حیوانی را که جز صدا و ندایی [مبهم، چیزی] نمی‌شنود بانگ می‌زند. [آری،] کرند، لالند، کورند. [و] در نمی‌یابند.»

۳۶۴ ♦ فرهنگ در دانشگاه اسلامی ۱۲

صادق (علیه السلام) در این باره روایت شده: «کسی که تعصب به خرج دهد یا برای او تعصب داشته باشند پیوند ایمان را از گردن خویش برداشته است» (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۲: ۳۰۷).

امام خمینی (ره) نیز در این باره فرموده‌اند: آیینۀ قلب اگر به زنگار خود خواهی و خویشاوند پرستی و عصبیت بی‌موقع جاهلیت محجوب شود، در او جلوه نور ایمان نشود و خلوتگاه خاص ذو الجلال تعالی نشود» (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۶: ۱۴۷).

در بین دانشگاهیان قومیت‌گرایی؛ مانعی در مقابل پذیرش یا خنثی‌سازی تأثیر حق در اعماق وجودی افراد می‌گردد و نمی‌گذارد حق در وجود آدمی نهادینه گردد. در حقیقت به اسلام رنگ قومی داده و آن را با سنت‌ها، هنجارها و بینش‌های قومی تطبیق و عیار می‌کند.

۴. تفکر انحصار طلبی و برتری

تعصب مانع از شنیدن افکار متفاوت و مخالف است این خصلت ناپسند در بین دانشگاهیان آن‌ها را به رفتارهای زشت، ناپسند و بی‌عدالتی سوق می‌دهد؛ تفکر انحصار طلبی و خودخواهی است؛ زیرا قوم‌گرایی همیشه با محدودیت همراه است. افکار و اندیشه‌های قوم‌گرایان در قالب تنگ و کوچک قومی قرار گرفته و در آن رشد می‌کند (شاوورانی، ۱۳۹۳، ش ۳۶: ص ۸۱). در حالی که انسان اندیشه و قابلیت بالاتر و فراخ‌تر از قالب محدود و خشک قومیت دارد. جانند در این باره می‌گوید: «قوم‌گرایی شدید منجر به اعتراض و عدم پذیرش غنای فرهنگی و دانش فرهنگ‌های دیگر می‌شود. این موضوع مانع ارتباط و مبادله نظرات و مهارت‌ها در بین مردم می‌گردد. چون قوم‌گرایی دیدگاه‌های دیگر را در نظر نمی‌گیرد و گرایش آن محدود کننده و انحصاری است» (جانند، ۱۹۹۵: ۲۵).

به همین دلیل تعصب در بین دانشگاهیان، آن‌ها را بر این باور می‌دارد؛ که تنها آن‌ها می‌توانند به درجاتی از دانش دست یابند. به همین جهت به حقایق گوش نمی‌دهند و حاضر به تغییر طرز تفکر و تلقی خویش نمی‌گردند. قرآن با اشاره به تفکر انحصار طلبی یهودیان و مسیحیان که حق را تنها از آن خود می‌دانستند به آنان هشدار می‌دهد که همین تفکر نادرست موجب شده است که تعصب بی‌جا ورزند و حاضر به شنیدن و پذیرش آیات و حیاتی قرآن و اسلام نگردند به استناد آیه شریفه: «وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارًا تَهْتَدُوا» (بقره/۱۳۵).

طبق آموزه‌های قرآن، سیره نبی مکرم اسلام (ص) و ائمه طاهیرین علیهم السلام اختلاف در زبان، رنگ پوست و... نمی‌تواند مایه تفاخر و برتری طلبی عده‌ای نسبت به عده‌ای دیگر شود. از دید قرآن نیز همه مسلمانان باهم برابرند و برای هیچ کدام از آنان نسبت به بقیه برتری وجود ندارد مگر به تقوا. آیه ۱۳

۱. «و [اهل کتاب] گفتند: «یهودی یا مسیحی باشید، تا هدایت یابید»

واکاوی بارزترین پیامدهای تعصب و قومیت گرایی در دانشگاه‌ها ♦ ۳۶۵

سوره حجرات به طور صریح بر تفکر قومیت گرایی و نژاد پرستی خط بطلان می‌کشد: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقْوَمُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ»^۱ (حجرات/۱۳)

قرآن کریم نخستین کسی که دچار این صفت رذیله گردید را؛ شیطان معرفی نموده است. شیطان به واسطه غروری که داشت خود را برتر از آدم دانست و در مقابل خداوند ایستاد و گفت: «قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ»^۲ (ص/۷۶) سقوط شیطان به واسطه همین تکبر و خوستایی بود. اگر او از خود لاف نمی‌زد و برتری‌های آدم را نفی نمی‌کرد؛ دچار چنین سقوط سختی نمی‌شد.

تکبر، به معنای خود برتر بینی است. هر کس خود و خویشاوندانش را بالاتر از دیگران بداند، دچار این خصلت مذموم اخلاقی می‌گردد. مثل مشهور "هنر نزد ایرانیان است و بس!" از نوعی خودستایی حکایت می‌کند؛ چرا که با مطالعه هنر ملل دیگر می‌توان دستاوردهای هنری آنان را نیز ستایش نمود و این نگاه غرور آمیز مانع پذیرش این واقعیت است که سایر جوامع نیز دارای توان هنری می‌باشند.

وقتی انسان در خودش و محیط فکری و اجتماعی اش فرو برود و از جوامع و افراد دیگر و افکار آن‌ها بی‌خبر بماند، نسبت به آنچه در اختیار اوست، سخت وابسته می‌شود و در برابر آن تعصب می‌ورزد؛ در حالی که اگر با دیگران بنشیند و فکر خود را با افکار دیگران مقایسه کند، نقطه‌های قوت و ضعف به زودی آشکار می‌گردند، و به او اجازه می‌دهند که بهترین انتخاب را داشته باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۳: ۲۱۴).

برخی افراد در دانشگاه نمونه بارز این گونه تعصبات هستند به گونه‌ای که خود و خویشان خود را بنا به علل نادرست و ملاک‌های باطل، برتر می‌بینند، نسبت به خود و خویشان تعصب می‌ورزند و رفتاری استکباری در پیش می‌گیرند. این افراد می‌کوشند تا بر دیگری تسلط یابند و از آنان برای منافع دنیوی خویش سود ببرند خود را انسان‌های برتری می‌دانند.

۵. سد راه علم

تعصب سد راه علم می‌گردد. هیچ چیزی به اندازه تعصب به گسترش نادانی دامن نمی‌زند. تعصب همراه همیشگی جهل است. هر جایی تعصبی وجود دارد، به طور قطع جهل و نادانی نیز در کنار اوست.

امام خمینی (ره) نیز در این زمینه می‌فرماید: «یکی از عصبیت‌های جاهلیت ایستادگی در مطالب علمیه است و حمایت کردن از حرفی است که از خودش یا معلمش یا شیخش صادر شده، نه برای اظهار حق و ابطال باطل. معلوم است این عصبیت از جهاتی زشت‌تر و از حیثیاتی نارواتر است از سایر عصبیت‌ها: یکی از

۱. «مردم، ما شما را از مرد و زنی آفریدیم، و شما را ملت ملت و قبیله قبیله گردانیدیم تا با یکدیگر شناسایی متقابل حاصل کنید. در حقیقت ارجمندترین شما نزد خدا پرهیزگارترین شماست. بی‌تردید، خداوند دانای آگاه است.»
۲. گفت: «من از او بهترم مرا از آتش آفریده‌ای و او را از گِل آفریده‌ای.»

جهت متعصب؛ زیرا که اهل علم، که باید مری بنی نوع بشر باشد و شاخه شجره نبوت و ولایت است و به وخامت امور مطلع و عواقب اخلاق فاسده را می‌داند. یکی دیگر از جهات قباحات آن از ناحیه طرف است؛ زیرا که طرف آن در مباحث علمی اهل علم است، و او از ودایع الهیه و حفظ حرمتش لازم و هتک آن از حرمت الهیه و مویقات عظیمه است. و عصبیت‌های بی‌موقع گاه باعث شود که انسان مبتلا به هتک حرمت اهل علم شود» (امام خمینی (ره) ۱۳۸۶: ۱۵۲).

قرآن کریم در ضمن آیاتی به این مسئله تأکید داشته که تعصب و قوم‌گرایی عامل جهل و فقدان علم است. به عنوان نمونه در آیه شریفه: «وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَ قَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَ هُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ» (بقره/۱۱۳)^۱ این آیه سرچشمه اصلی جهل را، تعصب معرفی کرده، چرا که افراد نادان همواره در محیط زندگی خود محصورند و غیر آن را قبول ندارند، به آئینی که از کودکی با آن آشنا شده‌اند هر چند خرافی و بی‌اساس باشد سخت دل می‌بندند، و غیر آن را منکر می‌شوند.

به این ترتیب در بین دانشگاہیان اگر تعصب و خودخواهی باشد، علم دیگر نمی‌تواند هدایت کند. همان گونه که اهل کتاب قادر به تلاوت آن بودند؛ ولی به خاطر داشتن روحیه تعصب و قوم‌گرایی تلاوت‌های آنان کارساز نبود. در فضای آمیخته به تعصب، عالم و جاهل همانند هم فکر می‌کنند. از طرف دیگر بخاطر تعصبی که دارند علم دیگران را ناچیز می‌پندارند و حاضر به پذیرش علم از غیر قوم و گروه خویش نمی‌گردند.

۶. نا شایسته‌گرایی

در ادبیات مدیریت دولتی هر نوع استخدام یا انتصاب غیر قانونی خویشاوندان، دوستان، آشنایان و همسایگان از طرف دیوان سالار یا بوروکرات در یک نظام بوروکراسی امری منفی و خویشاوندگرایی تلقی می‌شود (ریگر، ۱۹۶۴).^۲ بر این اساس یکی از آفت‌های سازمان‌های کنونی گزینش نامناسب و بدون ضابطه مدیران است. طبق مطالعات انجام شده انتخاب مدیران و کارکنان، با معیارهای اختصاصی (انصاف) یعنی وابستگی به مرام خاصی (مانند روابط خانوادگی، توصیه‌ها، منزلت اجتماعی و طبقاتی، زبان، قومیت، نژاد، فرقه، رابطه، باند بازی و ...) مانع عملکرد صحیح سازمان شده و در مقابل در نظر گرفتن معیارهای همگانی و شایسته سالارانه مانند تعهد، تخصص، مهارت و تجربه در انتخاب مدیران و کارکنان باعث بهبود عملکرد سازمان و توسعه اقتصادی جامعه می‌شود (کیندل برگر، ۱۳۵۱: ۲۴۱).

۱. «و یهودیان گفتند: «ترسایان بر حق نیستند.» و ترسایان گفتند: «یهودیان بر حق نیستند.» - با آنکه آنان کتاب [آسمانی] را می‌خوانند. افراد نادان نیز [سخنی] همانند گفته ایشان گفتند.»

واکاوی بارزترین پیامدهای تعصب و قومیت‌گرایی در دانشگاه‌ها ۳۶۷

در منطق قرآن کریم منصب‌ها و مسئولیت‌ها، امانت‌هایی به شمار می‌آیند که باید به اهلش واگذار شوند؛ چنان که می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا»^۱ (نساء، ۵۸) شاهد بارز این مسئله هنگامی بود که حضرت یوسف (ع) سرفرازانه از زندان آزاد شد و عزیز مصر در صدد واگذاری مسئولیتی به وی گردید. حضرت فرمودند: «قَالَ اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ»^۲ (یوسف/۵۵) در این آیه جمله «انی حفیظ علیم» علاوه بر اینکه حاکی از توان و دانش یوسف (ع) است، دلالت بر این نیز دارد که در این آیه دانش و توان، دو شرط اساسی برای مدیریت و تصدی امور ذکر شده و همچنین نشان می‌دهد که تعهد بدون تخصص و دانش، و نیز تخصص بدون تعهد، کارساز نیست (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۱۱: ۲۷۴). همه این موارد همان معنای شایسته‌سالاری را به خوبی بیان کرده است.

جامعه شایسته‌سالار امروزه به عنوان نوعی از جوامع به کار می‌رود که در آن ثروت، مقام و موقعیت اجتماعی از طریق رقابت، استعداد و صلاحیت کسب می‌شود و بر این فرض اساسی قرار دارد که مقام و مسئولیت‌ها و پرستیزهای اجتماعی موروثی نبوده و سهمیه‌اختیاری‌اند (حسینی، ۱۳۹۲: ص ۱۲۱).

شایسته‌سالاری در نظام دانشگاهی نیز مبتنی بر صلاحیت است تا این که بر اساس ثروت یا پایگاه اجتماعی. منظور از اصول شایسته‌سالارانه در نظر گرفتن، تخصص، تعهد، تجربه، مهارت و توانایی افراد و منظور از اصول ناشایسته‌سالارانه، در نظر گرفتن وابستگی‌های خاص مثل روابط فردی و خانوادگی، قومیت، نژاد، زبان مشترک، باند و رابطه بازی و حتی منزلت اجتماعی و طبقاتی افراد در انتخاب مدیران است (احمدی، ۱۳۸۶: ۵۲).

در نظر گرفتن تخصص‌ها و شایستگی‌ها، با توجه به تفکیک شاخه‌های علوم و فنون، و جدا شدن عرصه‌های کاری از یکدیگر، از ضروریات هر سازمان، بخصوص نظام دانشگاهی است. زمانی که در بین دانشگاهیان، قوم‌گرایی متداول باشد، بویژه در ترفیع یا انتصاب افراد، تأثیر منفی و بسیار جدی بر بقاء و توسعه دانشگاه از سویی و حساسیت برانگیزی آن از سوی دیگر در بین دانشگاهیان ایجاد می‌کند؛ زیرا زمانی که قوم‌گرایی شیوع پیدا کند؛ ایجاد رضایت شغلی، احساس تعلق دانشگاهیان به دانشگاه، ایجاد انگیزه تلاش بیشتر، شناخت و پرورش استعداها از بین می‌رود.

با توجه به آموزه‌های رسیده از اهل بیت (ع)، انتصاب افراد تنها بر اساس لیاقت و شایستگی باید باشد و در انتصاب افراد رابطه و توصیه‌ای در انتخاب آنان نباید مؤثر باشد. چنانکه حضرت امیرالمؤمنین (ع) در این زمینه می‌فرماید: در استخدام کارکنان و فرمانروایان شفاعت و وساطت کسی را می‌پذیر (قرشی، ۱۳۹۰: ۳۰۲).

۱ «خدا به شما فرمان می‌دهد که امانت‌ها را به صاحبانش باز پس دهید»

۲ «[یوسف] گفت: «مرا بر خزانه‌های این سرزمین بگمار، که من نگهبانی دانا هستم.»

۷. سدّ راه شناخت

یکی از مهم‌ترین آثاری که قرآن برای تعصب در حوزه نظام آموزشی و دانشگاهی آن را بیان می‌کند، عدم دستیابی به شناخت است. به این معنا که تعصبات و پیروی بدون شناخت از گذشتگان، مانع اصلی شناخت صحیح حقایق است. از این رو هر اندیشه و تفکری را که در میان خودشان از سابقه و پیشینه‌ای برخوردار نباشد به عنوان اندیشه باطل و نادرست به کناری می‌نهند. همان گونه که در آیه شریفه آمده «مَا سَمِعْنَا بِهَاذًا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ» (مؤمنون/۲۴)

قرآن بیان می‌کند که تعصبات عامل مهمی در نفهمیدن گفتار حق است؛ زیرا افراد متعصب حاضر نمی‌شوند تا به سخنان جدید که مطلب تازه‌ای را بیان می‌کند، گوش دهند. قرآن ریشه تقلید کورکورانه را در تعصبات می‌داند.^۱ به این معنا که اشخاص متعصب از دیگران به ویژه اجداد و نیاکان خویش تنها به عنوان آن که خویش و هم نژاد وی هستند پیروی می‌کنند و حاضر به پذیرش رفتارها و سنت‌ها و آیین‌های جدید هر چند عقلانی و موافق با فطرت و عقل سلیم، نمی‌شوند. همان گونه که در آیه شریفه ذیل آمده است: «بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّهْتَدُونَ» (زخرف/۲۲) مرحوم طبرسی در تفسیر آیه شریفه این چنین آورده است: مشرکین روش خود را تقلید از پدران معرفی می‌کردند، بدون آنکه به دلیل و برهانی تمسک کنند، و این منطق منطقی است بسیار غلط؛ زیرا لازمه این منطق آنست که در یک چیز و در ضد آن هر دو باشد، چون هر دسته‌ای از مردم از پدران خود پیروی می‌کنند، و هر کدام معتقدند که دیگری راهش باطل است (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۲۲: ۲۰۴).

در نظام دانشگاه نیز این مسئله مطرح است که افراد بدون استناد به استدلال و حجت‌های عقلی یا سمعی از روی تعصب و قومیت‌گرایی، رویه‌ای را دنبال می‌کنند. به همین علت تعصب، پرده‌ای بر عقل و جان او می‌اندازد و او را از درک درست بازمی‌دارد. طبق آیه شریفه: «وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْإِطْمَارِ بَلْ هُمْ أَصْلٌ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ» (اعراف/۱۷۹) در تفسیر آیه آمده است: منظور کسانی هستند که استعداد برای وقوع در مجرای رحمت الهی در آنان باطل گشته، و دیگر در مسیر ورزش نفحات ربانی قرار نمی‌گیرند، و از مشاهده آیات خدا تکانی نمی‌خورند، گویا چشم‌هایشان نمی‌بینند، و از شنیدن مواعظ مردان حق متأثر نمی‌گردند تو گویی گوش ندارند، و حجت‌ها و بیناتی که فطرتشان در دل‌هایشان تلقین می‌کند سودی به حالشان ندارد و یا گویی دل ندارند (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۸: ۴۳۸).

۱. برای مطالعه بیش‌تر به آیات ذیل مراجعه شود: (بقره آیه ۱۷۰؛ مانده آیه ۱۰۴؛ هود آیات ۲۲، ۸۷، ۱۰۹؛ یونس آیه ۷۸ و ...)

۲. «بلکه گفتند: ما پدران خود را بر آیینی یافتیم و ما [هم با] پی‌گیری از آنان، راه یافتگانیم.»

۳. «و در حقیقت، بسیاری از جنیان و آدمیان را برای دوزخ آفریده‌ایم. [چرا که] دل‌هایی دارند که با آن [حقایق را] دریافت نمی‌کنند، و چشمانی دارند که با آنها نمی‌بینند، و گوش‌هایی دارند که با آنها نمی‌شنوند. آنان همانند چهارپایان بلکه گمراه‌ترند. [آری،] آنها همان غافل‌ماندگانند.»

واکاوی بارزترین پیامدهای تعصب و قومیت‌گرایی در دانشگاه‌ها ۳۶۹

بنابراین یکی از رایج‌ترین آفات قومیت‌گرایی فراهم شدن زمینه تقلید کورکورانه و از میان رفتن روح خلاقیت و ابتکار در بین قشر تحصیل کرده و دانشگاهی است. افراد به خاطر احساس پیوند روحی و فکری که با قوم و قبیله خود دارد، به صورت طبیعی خود را ملتزم و متعهد به راه و رسم آنان می‌داند. از آنجا که راه و رسم و شیوه قوم یک جریان ریشه‌دار در گذشته است و شخصیت‌ها و نمادهای فرهنگی آن در تاریخ آرمیده‌اند، ناگزیر انسان به سمت تقلید و پیروی از گذشتگان سوق داده می‌شود و در نتیجه روح ابتکار و خلاقیت را از دست می‌دهد. دستگاه اندیشه انسان طوری آفریده شده است که اگر روح انسان از نظر عاطفی رنگ بخصوصی داشته باشد نمی‌تواند حقایق را آنچنان که هست ببیند، بلکه مطابق آن رنگ می‌بیند. چه زیبا می‌فرماید علی (علیه السلام): «یکی از آن چیزهایی که به روح انسان رنگ می‌دهد و وقتی رنگ داد انسان درست نمی‌تواند ببیند عشق و علاقه است. آدمی به هر چیزی که عشق بورزد نسبت به آن تعصب پیدا می‌کند. اگر عشق و تعصب پیدا شد انسان نمی‌تواند شیء را آنچنان که هست ببیند» (نهج البلاغه، خطبه ۱۰۷). نقطه مقابل، بغض، دشمنی، کینه و نفرت است. اگر انسان نسبت به چیزی کینه و نفرت داشته باشد همان کینه و نفرت، رنگی برای روح انسان می‌شود و انسان نمی‌تواند شیء را آنچنان که هست ببیند (مطهری، ۱۳۷۰، ج ۱۳: ۴۲۰).

به این ترتیب، شک نیست که وجود چنین حالتی در بین دانشگاهیان، پرده‌های سنگینی بر عقل و اندیشه آنان می‌افکند و افراد را از درک صحیح و تشخیص سالم باز می‌دارد. و گاه تمام مصالح آن‌ها را به باد فنا می‌دهد؛ زیرا قومیت‌گرایی همیشه با محدودیت همراه است. افکار و اندیشه‌های قوم‌گرایان در قالب تنگ و کوچک قومی قرار گرفته و در آن رشد می‌کند. در حالی که انسان اندیشه و قابلیت بالاتر و فراخ‌تر از قالب محدود و خشک قومیت دارد.

و) نتیجه‌گیری

با توجه به مطالبی که بیان گردید؛ دانشگاه موفق مجموعه‌ای است مرکب از انسان‌هایی با فرهنگ، با اندیشه و اهداف مشترک که با کار گروهی، انعطاف‌پذیری، تجارب و دانش، خود را با عشق برای پیشرفت روزافزون کشورشان در اختیار جامعه خود قرار می‌دهند. در چنین دانشگاهی تنها ملاک برتری و تمایز افراد تخصص، لیاقت، شایستگی و تلاش افراد است. به همین منظور، شناخت و بررسی عواملی که باعث می‌شود، دانشگاهیان از این مسیر امتیازات، منحرف گردند و شناخت پیامدها و آثارش، مهم است؛ زیرا چاره‌جویی و برطرف کردن منشاء این آثار می‌تواند در پیشرفت و توسعه کشور مثمر ثمر باشد. از مهم‌ترین عواملی که باعث اختلال در رسیدن به هدف ایده‌آل دانشگاه می‌گردد؛ قومیت‌گرایی است. این خصلت طبق آموزه‌های اصیل اسلام که برنامه سعادت بشری بر پایه آنان ریخته می‌شود؛ در بین سازمان‌ها و نظام‌ها مذموم شمرده شده و پیامدهای منفی را در پی دارد. از جمله پیامدهای مخرب و منفی که آیات قرآن کریم

و روایات اهل بیت(ع) به آن اشاره داشته‌اند، عبارت است از اینکه؛ تعصب عامل تفرقه و اختلاف در بین نظام‌ها و سازمان‌ها به خصوص نظام دانشگاهی می‌گردد و این اختلاف آن‌ها را بصورت گروه گروه و حزب حزب در می‌آورد تا جایی که اینها در مقابل یکدیگر می‌ایستند و چندگانگی بصورت آشکار رواج پیدا می‌کند. از دیگر پیامدهای قومیت‌گرایی و تعصب، که در قرآن و روایات به آن اشاره شده است، بی‌عدالتی است؛ زیرا با این گونه طرز تفکر و عملکرد، طبیعی است که هر حزب و گروهی فقط حق و حقوق خودش را به رسمیت می‌شناسد و حتی حقوق دیگران را پایمال می‌کنند. در چنین محیطی مطمئناً ناشایسته سالاری اتفاق می‌افتد و بسیار دیده شده می‌شود که پست و مقام افراد با رشته و تخصصشان سازگاری ندارد. بدتر از همه، پرده‌های سنگینی بر عقل و اندیشه آنان قرار می‌گیرد که آنان را از درک صحیح و تشخیص سالم باز می‌دارد. در نتیجه افراد خارج شده از چنین محیط علمی و آموزشی نه تنها مفید برای جامعه نیستند؛ بلکه علم و بینش چنین افرادی باعث جمود و تنگ نظری می‌گردد و چه بسا عامل پسرفت و سقوط جامعه نیز بگردد. همان‌گونه که بارها قرآن کریم قوم یهود را به عنوان نمونه بارز این گروه‌ها مورد سرزنش قرار داده است.

بنابراین با تکیه بر آموزه‌های اصیل دینی که همان اساسنامه رفتاری بشر می‌باشند، باید محیط دانشگاه اسلامی را از هرگونه تعصب بی‌جا و قومیت‌گرایی مبرا ساخت؛ زیرا اگر قومیت‌گرایی در دانشگاه وجود نداشته باشد، آن دانشگاه هم به همان اندازه پویاتر، فعال‌تر و پیشرفت و ترقی در آن به مراتب سریع‌تر و عالی‌تر خواهد بود. اما اگر دانشگاه جایی شد که شرایط تحصیل برای افراد بر اساس قومیت، پست و مقام مهیا شد به تبع آن افرادی که غیر بومی و خویشاوند مسئولان نیستند؛ نه نسبت به دانشگاه و جامعه احساس مسئولیت می‌کنند و نه اینکه انگیزه‌ای برای ترقی و پیشرفت دارند. در نتیجه رکود و جمود در بین دانشگاهیان رواج پیدا می‌کند و در نهایت چیزی جز تضاد و خمود نصیب جامعه نخواهد شد.

در نتیجه باید اذعان داشت که؛ از جمله مشکلات اساسی فرا راه پیشرفت نظام آموزشی و دانشگاهی هر کشوری، صفات رذیله‌ای هستند که در قالب: تعصب، تبعیض، بی‌عدالتی، قبیله‌گرایی، زبان‌ستیزی و قوم‌گرایی ظاهر شده و جلوی شایسته‌سالاری، نوآوری، پویایی و بالندگی دانشگاه‌ها و سایر نهادهای آموزشی را گرفته است. پس باید راهکارهای فوری و جدی برای زدودن روحیه قوم‌گرایی، رفتارهای تبعیض‌آمیز و تعصب‌محورانه از نهادهای آموزشی گرفته شود تا دانشگاه‌های هر کشور با معیارهای دینی و بین‌المللی، برابر شوند.

با توجه به اینکه پژوهش حاضر به بیان نظری بارزترین پیامدهای تعصب و قومیت‌گرایی در بین دانشگاهیان با رویکردی بر آموزه‌های اسلام پرداخته است، بر همین اساس پیشنهاد می‌گردد:

آگاهی بخشی به جامعه علمی کشور در خصوص تعصب و پیامدهای آن بر اساس آموزه‌های اسلام و همچنین برگزاری همایش‌های مرتبط، سطح آگاهی و معرفتی جامعه هدف را ارتقاء دهند. فرهنگ سازی از طریق تدوین و برگزاری دوره‌های آموزشی ویژه مدیران و کارکنان.

منابع

- قرآن کریم؛ ترجمه محمد مهدی فولادوند.
- نهج البلاغه؛ ترجمه جعفر شهیدی.
- ابن ابی الحدید، عبد الحمید بن هبه الله (۱۴۰۴)؛ شرح نهج البلاغه، قم: مکتبه آیه الله المرعشی النجفی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴)؛ لسان العرب، بیروت: دار صادر.
- احمدی، مجید (۱۳۸۶)؛ ارزشیابی نظام‌های آموزشی، تهران: کتاب روشن.
- اشرفی، عباس؛ ابوالقاسم پرواسی (۱۳۹۱)؛ قوم‌گرایی از نگاه قرآن، فصلنامه: رهیافت انقلاب اسلامی، سال ششم، ش ۱۸.
- آقا جمال خوانساری، محمد بن حسین (۱۳۶۶)؛ شرح غرر الحکم و درر الکلم، تهران: دانشگاه تهران.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۸)؛ صحیفه امام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۶)؛ شرح چهل حدیث، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۶)؛ اخلاق کارگزاران، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹)؛ وسایل الشیعه، قم: مؤسسه آل‌البتی علیهم السلام.
- حسنی، کاوه؛ سامان شیخ اسماعیلی؛ کیهان مقصودی (۱۳۹۲)؛ بررسی ابعاد و مؤلفه‌های شایسته سالاری در مدیران و کارکنان موسسات آموزشی، فصلنامه فرآیند مدیریت و توسعه، ش ۸۴.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۷۵)؛ المفردات فی غریب القرآن، مترجم: غلامرضا خسروی حسینی، تهران: مرتضوی.
- شاورانی، مسعود (۱۳۹۳)؛ تعصب دینی یا ایستادگی و ایمان راسخ در قرآن، فصلنامه: مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی (فروغ وحدت)، سال نهم، ش ۳۶.
- شوشتری، عباس (۱۳۷۴)؛ فرهنگ کامل لغات قرآن، بی‌جا: انتشارات گنجینه.
- طباطبائی، محمد بن حسین (۱۳۷۴)؛ المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرزدی، زین العابدین (شنبه ۱۲ شهریور ۱۳۸۴)؛ روزنامه دنیای اقتصاد.
- طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵)؛ مجمع البحرين، تهران: کتابفروشی مرتضوی.
- فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی (۱۴۰۶)؛ الوافی، اصفهان: کتابخانه امام امیرالمؤمنین علی علیه السلام.
- قادرزاده، امید؛ عباس شفیعی‌نیا (۱۳۹۱)؛ تأثیر ساختار اجتماعی آموزش بر قوم‌گرایی دانشجویان، فصلنامه: علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی.
- قرشی، باقر شریف (۱۳۹۰)؛ نظام الحکم و الاداره فی الاسلام، قم: دارالحدیث.

۳۷۲ ❖ فرهنگ در دانشگاه اسلامی ۱۲

- قرشی، علی اکبر (۱۳۷۶)؛ قاموس قرآن، بی‌جا: دارالکتب الاسلامیه.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۷)؛ مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات فراهانی.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۹)؛ اصول کافی، ترجمه جواد مصطفوی، تهران: کتاب فروشی علمیه اسلامیة.
- کوهی، لیللا (۱۳۹۱)؛ تگوش قرآن و حدیث به قبیله و قبیله گزایی، دانشگاه ایلام.
- کیندل برگر، چارلز (۱۳۵۱)؛ توسعه اقتصادی، ترجمه: رضا صدوقی، گیلان: مدرسه عالی مدیریت گیلان.
- مصطفوی، حسن (۱۳۶۰)؛ التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۰)؛ مجموعه آثار شهید مطهری، تهران: صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴)؛ تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۳)؛ پیام قرآن، قم: نسل جوان.
- مهری کارنامی، محمد (۱۳۸۸)؛ آسیب شناسی تأثیر قومیت گزایی بر امنیت ملی، فصلنامه: حصون. شماره ۱۹.
- Fred Warren, Riggs (1964) **the ecology of public administration**, New York. *Asia Pub. House*
- F.E.Jandt, (1995), **Intercultural communication: An Introduction**.

